

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕПОХ**

В. АНТОШКІНА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри управління банківською безпекою
(Державний вищий навчальний заклад
«Університет банківської справи»)*

Тлумачення права є однією з найбільш складних теоретичних і практичних проблем загальної теорії права та галузевих юридичних наук. Воно займає важливе місце в механізмі правового регулювання як у процесі творення права, так і на етапі його реалізації. Ефективне вирішення проблем тлумачення права дозволяє забезпечити єдність розуміння та застосування правових приписів, зміцнення законності. У зв'язку із зазначеним актуальним є вивчення різних аспектів тлумачення права, зокрема становлення і генези цього інституту, оскільки дозволить краще зрозуміти його сутнісні, визначальні риси, що формувалися протягом століть.

Із зарубіжних дослідників, які у своїх працях зверталися до проблематики тлумачення права, необхідно назвати Ч. Беккарія, В. Захарієва, Ш.-Л. Монтеस्क'є. Дореволюційні авто-

ри, такі як Є. Васьковський, М. Коркунов, Г. Шершеневич та інші зачіпали переважно загальнотеоретичні аспекти тлумачення.

Розробкою цієї проблематики на монографічному рівні в радянській і сучасній юридичній науці в різний час займалися такі вчені, як С. Алексєєв, Д. Бочаров, А. Венгер, Ю. Власов, М. Вопленко, В. Гончаров, В. Лазарєв, П. Недбайло, В. Нерсесянц, О. Піголкін, С. Прийма, І. Сліденко, Ю. Тихомиров, Н. Хабібулліна, Т. Хабрієва, О. Черданцев, З. Юдін та ін.

Визначення основних етапів формування та становлення інституту тлумачення у праві через призму різних епох і підходів дозволить нам краще зрозуміти його сутність і призначення, що й становить мету цієї статті.

Слід зазначити, що важко провести розмежування за часом та країнами

правотлумачення доктринального та офіційного, казуального та нормативного, адже ці види тлумачення отримали розвиток у різні епохи в різних країнах, а також їх систематизацію за видами. Тому вони подані послідовно за історичним критерієм без видової систематизації.

Інститут тлумачення з'явився із появою права і держави. У давнину тлумачення законів або оголошувалося виключно державною монополією, або зовсім заборонялося [1, 61]. Так, у Стародавньому Римі в VI ст. н. е. Юстиніан заборонив тлумачення своїх Дигестів, бо всі неясності, на його думку, були усунені і не залишалося підстав для сумнівів. Так чинили і багато монархів Середньовіччя. У Новій історії у тлумачення з'явилися як прибічники, так і супротивники. Ш.-Л. Монтеск'є, Ч. Беккарія, Марат та інші виступали проти тлумачення закону судами, вважаючи, що це сприяє свавіллю феодального суду. Прибічники наводили приклади на користь його необхідності.

Фахівці у сфері римського права зауважують, що римські юристи, не маючи законодавчої влади, своєю консультативною практикою та авторитетом науково-практичних висновків безпосередньо впливали на розвиток права. Надаючи своїми тлумаченнями закону певний сенс окремим нормам, вони фактично створювали норми, що потім набували авторитетності, яка межувала з обов'язковістю [2, 24].

Отже, доктринальне тлумачення норм права відоме ще з періоду Стародавнього світу. У давнину і в середні століття трактати відомих юристів тлумачили норми права, фігурували в судах як джерела права. Цей вид тлумачення пройшов довгий час розвитку і досі залишається одним із видів тлумачення цивільно-правових норм в українській цивілістичній науці.

Історичний аналіз римського права дав змогу провести періодизацію розвитку інституту тлумачення, визначити його основні риси й особливості на кожному з етапів (табл. 1).

Таблиця 1

Періодизація розвитку інституту тлумачення у римський період

Етап	Характерні риси етапу	Характер тлумачення
Квіритське право (VI — середина III ст. до н. е.)	архаїчне право (звичаї) лише для повноправних римлян (квірити); тривалий час неписане (до 450 р. до н. е. — вирізано на 12 дубових дошках та виставлено на площі)	тлумачення здійснює спеціальна жрецька колегія понтифіків
Царський період	правові звичаї, пов'язані з релігійною традицією	привілеї тлумачення права у жреців — колегія понтифіків; божественні приписи не підлягали обговоренню
	з часом закони стають основним джерелом римського права (1-й писаний — Закони XII таблиць)	письмове законодавство обмежило можливості свавільного тлумачення права понтифікати; заклало основи єдиного для римських громадян квіритського (цивільного) права
Республіканський період	джерело — закони і постанови магістратів; магістрати видавали загальнообов'язкові постанови та правові заборони, створюючи нові норми права	повноваження тлумачити право мали магістрати
	у результаті правотворчості преторів поряд із квіритським правом починають діяти преторське право та право народів	діяльність старих республіканських юристів виражалася передусім у витлумаченні права
Преторський період	регулювання відносин між римськими громадянами — частина цивільного права	тлумачення цивільного права преторами слугувало заповненню правових прогалин

Класична епоха	юристи пристосовували нові принципи до старих понять, посилалися на авторитет старих юристів	у витлумаченні закону став позначатися прогресивний початок, відхід від старого суворого цивільного права
	формування риторичної теорії тлумачення права	класичні юристи не відходили від граматично-словесного тлумачення нове тлумачення спиралося на зачатки тодішньої науки
Період імперії (I ст. н. е.)	народні збори позбуваються законодавчої влади; сили закону набувають сенатус-консульти — постанови сенату; повнота законодавчої влади переходить до імператорів; імператорські конституції — найважливіше джерело права	римські правники: тлумачили право в судовій практиці та викладацькій діяльності, систематизували судову практику, складали коментарі цивільного та преторського права

Риторична теорія тлумачення права до кінця Республіки увійшла у систему навчання, досягла зрілості і справила глибокий вплив на римську юриспруденцію. Вона примикала до Аристотелевої науки, і ставила собі за мету навчити своїх учнів логічному тлумаченню. Риторична теорія енергійно протестувала проти старого формалізму і буквального тлумачення. У спірних випадках теорія закликала шукати справжньої волі законодавця, виявляти ті цілі, які мав на меті законодавець, у юридичних угодах — мети, що ставили сторони договору [3, 2].

Тлумачення магістрантів з часом трансформувалося у такий вид тлумачення, як автентичне, який широко застосовується у вітчизняній цивільній науці в Україні. Преторське тлумачення перетворилося на легальне тлумачення і теж використовується на сучасному етапі.

Історично рецепція римського права здійснювалася у різноманітних формах [4, 15]: створення спеціальних законодавчих збірників, заснованих на текстах римського права; вивчення та створення шкіл нового тлумачення текстів кодифікованих актів римського права (наприклад, Звод Юстиніана) — школи глосаторів та постглосаторів; філософське пізнання римського права; логічне, філологічне та історичне тлумачення норм римського права та ін.

Відродження римського приватного права у Західній Європі було започатковане в університетах ученими-юристами й не мало на меті безпосереднього сприйняття на практиці його норм. Була відновлена концепція, згідно з якою право є основою суспільного порядку та яка виявляє цінність права, його незамінну роль у державі. Особливого успіху в цьому досягли відомі французькі романісти Ж. Куяцій та Донелл (XVI ст.), які започаткували систематичні твори з римського права й дали чудове тлумачення багатьох його текстів. Продовжуючи їхні ідеї, Ж. Дома у XVII ст. розробив на основі римського права систему французького права; а праці Р. Ж. Потье (XVIII ст.) були покладені в основу Кодексу Наполеона (1804 р.).

На основі римського права і римської юриспруденції сформувалася романо-германська правова сім'я. Істотну роль у її розвитку відіграли Кодифікація Юстиніана (VI ст.), процес рецепції римського права (в Середньовіччя і Новий час), юридичні концепції і доктрини, що розроблялися у XII–XVI ст. у різних європейських університетах (Болонський, Падуанський, Паризький та ін.), раціоналістичні вчення про природне право XVII–XVIII ст.

У Середньовіччі суд у країнах романо-германської правової сім'ї діяв на підставі і у рамках закону. У ньому не діяли правила прецеденту, власти-

вого загальній системі. Тому суд не мав правотворчих повноважень, не мав права створювати нові норми права, але володів великою свободою у тлумаченні нормативно-правових актів, завдяки чому судова практика мала значний вплив на правозастосовний процес і розвиток діючого права. Велика увага при цьому приділяється одноманітності судової практики. Значну роль у цьому відіграють рішення і роз'яснення найвищих судових органів. Проводячи історичну паралель, можемо дійти висновку, що принцип одноманітності судової практики є актуальним і на сьогодні, і так само значну роль у цьому відіграють рішення і роз'яснення найвищих судових органів.

Розрив, який мав місце відносно термінів кодифікації у Франції та Німеччині, залишив певні сліди. У той час, коли французькі юристи проводили тлумачення своїх кодексів, німецькі університети продовжували роботу над текстами римського права. У Німеччині з'явилася нова школа — школа пандектистів, внаслідок чого набагато зріс рівень систематизації римських принципів. Німецьке цивільне уложення було складене наприкінці XIX ст. на основі праць пандектистів; звідси і відмінність методів і стилю французького і німецького цивільних кодексів.

У середньовічній Європі певною мірою спостерігається тенденція до тлумачення права в більш широкому сенсі, ніж сукупність законів. Передусім це викликано позицією християнської Церкви, яка таке розширення правових меж трактує як існування «неюридичного права». Подібні тенденції присутні і в європейській концепції «природного права». Існує тверде наукове переконання, що «саме в XVI–XVII ст. з'явилася концепція

природного права» [5, 48]. В її основу лягло поняття приналежних кожній людині особистих свобод. З цього народилася теорія договірної держави, утвореної вільними громадянами. Паралельно стверджується, що відбувся перехід від теологічного до юридичного мислення. Однак цей процес був більш складним, і його тлумачення французькими просвітителями лише спотворило раніше існуючі уявлення.

Так, у Франції в 1804 р., у Німеччині в 1896 р., у Швейцарії в 1881–1907 рр. при кодифікації права, передусім цивільного, випустили з уваги університетську традицію, яка полягала у прагненні навчити пошукам справедливого права, запропонувати правозразок, а не систематизацію або коментарі права тієї або іншої країни або області [6, 50]. Після прийняття національних цивільних кодексів складається уявлення, що відтепер право і закон збігаються і що університетам залишається лише тлумачити нові кодекси. Відмовившись від практичного духу постглосаторів і від сміливості пандектистів, професори права повернулися до школи глосаторів, зайнявшись коментуванням нових кодексів. Таким чином, кодекси усупереч ідеї, яка надихала на їх створення, викликали до життя юридичний позитивізм.

Про розвиток на території сучасної України юридичного тлумачення свідчать такі визначні пам'ятки української державницької історії, як «Руська правда», «Повчання» Володимира Мономаха, твори митрополита Іларіона, який, як вважається, першим на вітчизняних теренах здійснив професійне тлумачення норм права [7, 20].

У Російській імперії ставлення до змісту правових норм Судебників було іншим, ніж в Європі. Правові норми в процесі їх реалізації не прийнято було тлумачити за допомогою інших

категорій. Норма права повинна була виконуватися згідно з власним змістом. Багато актів, які видавалися на Русі, вимагали систематизації та кодифікації. Так, тільки за період 1649–1696 рр. видано понад півтори тисячі законодавчих актів; Петром I прийнято понад три тисячі нормативно-правових актів.

Багато питань у той період вирішувалося за допомогою Артикула військового з коротким тлумаченням, складеного за участю Петра I у 1715 р., більшість норм якого застосовували не лише військові, а й цивільні суди; поширювався на все населення. Багато з 24 глав містили спеціальні тлумачення з силою закону та торкалися досить важливих питань.

Земський Собор 1648–1649 рр. зібрав і затвердив Соборне Укладення — найповніше для свого часу зведення законів, що кодифікує норми від «Судебника» і до середини XVII ст. Впродовж 200 років, аж до 20-х років XIX ст., Соборне Укладення було Основним законом Російської імперії. За цей час російські самодержці видали понад 30 тисяч законодавчих актів, які не були введені в систему, залишалися розрізненими, а іноді, у зв'язку з умовами зберігання, недоступними навіть для вищих сановників (просто втрачалися в архівах) [8].

Додаткові складнощі становила норма, що забороняє тлумачення законів. Про це свідчить «Наказ імператриці Катерини II, даний Комісії про створення проекту нового Укладення» 1767 р. У ньому, зокрема, говориться: немає нічого небезпечнішого за право тлумачити закони, тобто шукати в законі якийсь прихований зміст і не звертати уваги на слова, формулювання закону. Право тлумачити закони є таке ж зло, як і неясність самих законів, що змушує до їх тлума-

чення [9] (статті 153, 157). Тому склад законів має бути ясний, простий і короткий. Закони робляться для усіх людей і всі люди повинні їх розуміти, щоб мати можливість чинити відповідно до них (статті 457, 458).

У 1804 р. створена кодифікаційна комісія під керівництвом М. Сперанського. За результатами виявлення нею величезної кількості нормативних актів, їх зіставлення, узгодження та редагування, вона напрацювала проекти деяких кодексів. У процесі кодифікації сфера цивільного права вперше отримала статус окремої галузі, а кожна стаття Зводу законів — коментар, який відігравав роль тлумачення норми права, але не мав сили закону. Можна вважати, що це був прототип сучасних коментарів до кодексів у різних галузях права України. Проте юридичне застосування Повного або Особливого зведень законів Російської імперії було, м'яко кажучи, ускладнено — у зв'язку з його титанічними обсягами і воістину казуїстичним змістом, що також створювало складнощі в тлумаченні.

Завдяки своїй правотворчій функції велику роль у розвитку законодавства та становленні інституту тлумачення відіграв також Сенат. У компетенцію його департаментів входило пояснення і підтвердження законів, «роз'яснення в потрібних випадках дійсного сенсу узаконень» [10]. Цим правом він користувався надзвичайно широко і після видання Основних законів 1906 р. Так, укази Сенату перетворилися на підпорядкований вид загальнообов'язкового тлумачення [11, 962–973], а сам він виступав як допоміжний законодавчий апарат.

Таким чином, відсталість Зводу цивільних законів, відсутність єдності в системі нормативно-правових актів, багатоаспектність джерел права вима-

гали нової кодифікації цивільного права.

Радянський Союз мав на меті створити за допомогою своїх законів принципово новий соціальний лад. Як і будь-яке нове право, радянське право відрізняється імперативним характером і вимагає тлумачення відповідно до намірів його авторів. Від радянських юристів і суддів чекають тлумачення права, яке приведе саме до такого його застосування, яке мав на увазі законодавець.

Проте з цього не виходить, що тлумачення законів має бути завжди буквальним. У цьому випадку в Радянському Союзі переважають традиції романо-германської системи. Отже, тлумачення законів радянськими суддями має бути не граматичним, а логічним, спрямованим на те, щоб побачити в тексті закону його справжній сенс з урахуванням усієї системи діючого права й основних принципів державної політики. У Радянському Союзі відмовилися від методів школи вільного права, так само як і від методу телеологічного тлумачення, вживаного у низці країн, й особливо у Франції.

Так, П. Недбайло писав: «Проблема тлумачення законів — це складова й істотна частина проблеми втілення у життя правових норм, що містяться у них. Шляхом тлумачення з'ясовується принципівий зміст правових норм, вкладений у них законодавцем. З'ясування волі законодавця шляхом тлумачення правових норм у процесі їх застосування впливає з самої природи права як зведеної в закон волі панівного класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя цього класу. <...> тлумачення радянських правових норм — це з'ясування і роз'яснення волі радянського народу, вираженої в законах та інших правових актах у цілях правильного й

однакового розуміння правових норм, що містяться у них, а також точного і неухильного застосування їх у кожному конкретному випадку» [12, 325–326].

Тлумачення правової норми є складним явищем інтелектуально-вольового характеру, що спрямоване на пізнання і пояснення сенсу права в цілях його найбільш правильної реалізації [13, 5].

Не виняток поява в суспільному житті і нових відносин, життєвих ситуацій, які не існували у момент створення закону або не отримали широкого розвитку, які конкретно не мав на увазі законодавець, проте в силу абстрактного характеру норм права охопив їх регулюванням. Поява таких нових життєвих ситуацій, що виявилися врегульованими нормами права в силу загального характеру останніх, також породжує різні питання, що вимагають відповіді шляхом тлумачення [14, 13–15].

Правотворчість і тлумачення — різні речі, які чітко відрізняються одна від одної. Інтерпретатор правової норми — не творець права. Він повинен лише з'ясувати, встановити всенародну волю, виражену в нормативному акті. Предмет дослідження при тлумаченні — правова норма, за межі якої при суворому дотриманні режиму законності інтерпретатор у жодному разі не має права вийти [15, 35].

Є. Васьковський слушно вказував, що кожна правова норма «є вираженою в словах думкою законодавця. Отже, мистецтво тлумачення законів зводиться до уміння розуміти людську мову» [16, 37].

Звичай зберігає у СРСР деяку значущість лише тією мірою, в якій він потрібний або корисний для тлумачення і застосування закону, або в тих нечисленних випадках, коли сам закон

посилає до звичаю, відводячи йому певну сферу.

Щодо автентичного тлумачення закону, то слід зазначити характерну рису радянського права відносно тлумачення закону, а саме наявність органів, призначених для своєрідного автентичного тлумачення закону, які видають у зв'язку з цим спеціальні директиви, адресовані усім органам, що здійснюють правосуддя. Такими органами, окрім Президії Верховної Ради СРСР, являються Верховний суд СРСР і головний арбітр СРСР.

Роль Верховного суду СРСР полягає більше у виробленні директив для суддів, ніж у перевірці рішень у конкретних справах. На Верховний суд СРСР покладено завдання загального спостереження за тим, як тлумачаться закони і здійснюється правосуддя усіма судами, існуючими в країні. Якщо під час виконання цього завдання Верховний суд виявляє коливання і розбіжності у тлумаченні закону, він негайно втручається і видає із цього приводу відповідну директиву. Судді повинні наслідувати їй. Як приклад такої керівної вказівки наведемо Постанову Верховного суду від 17 грудня 1971 р. про порядок застосування ст. 7 Основ цивільного законодавства, що встановлює відповідальність за поширення відомостей, які порочать людину.

Після того, як зрозумілий загальний підхід до права в СРСР, організація судової системи та інших органів вирішення суперечок, стає ясною та роль, яка відводиться у СРСР судовій практиці. Очевидно, що в умовах, де право найтіснішим чином пов'язане з державною політикою і де так прагнуть зробити дієвим суверенітет народу, представлений його парламентом, для судової практики виключається можливість виступати у ролі творця

норм права і вона може здійснювати лише суворе тлумачення права.

Серед сучасних вітчизняних науковців досі тривають дискусії щодо змісту правотлумачення. Необхідно відзначити внесок О. Бочарова, який розглядав проблеми тлумачення права у світлі новітніх семіотичних підходів, у тому числі і в практиці суду, а також приділяв увагу правозастосовній діяльності [17].

А. Поляков критикує традиційні уявлення про тлумачення юридичних норм, вказуючи, що «воля законодавця <...> являє собою метафору, що не має референта» [18, 808], а смисл юридичного тексту підвладний змінам (переінтерпретаціям).

В. Гончаров вважає, «якщо смисл норми справді пов'язаний з таким незмінним явищем, як думка автора, то, звісно, суперечливо відстоювати чи то еволюційний характер смислу, чи то творчі риси тлумачення» [19, 53].

У цьому ж дусі І. Сліденко вказує, що «тлумачення конституції — діяльність із усунення неоднозначності розуміння норми конституції шляхом усвідомлення сенсу норми, встановлення дійсного змісту норми конституції» [20, 99].

В. Гончаровим, крім того, проведено одне з перших в Україні досліджень офіційного тлумачення юридичних норм як інструменту трансформації їх смислу. У ньому сучасні філософські та загальнотеоретичні положення застосовано до аналізу природи тлумачення тексту, сутності офіційного тлумачення юридичних норм, його місця і ролі у правовому регулюванні. Способи здійснення динамічного тлумачення проаналізовано за допомогою національних, зарубіжних і міжнародних матеріалів судової практики [19].

Значну увагу дослідженням тлумачення норм приділяли російські вчені,

зокрема Н. Хабібулліна та Т. Хабрієва. Н. Хабібулліна вважає, що «проблема тлумачення має соціальний аспект: відображаючи певну сферу суспільних відносин, закон може відповідати об'єктивним умовам життя, може відображати їх або відставати (що відбувається останнім часом). І доки застарілий закон не скасований, відповідність застарілих правових приписів може бути забезпечена за допомогою тлумачення, яке шляхом ухвалення певних компромісних рішень спрямоване на узгодження інтересів суспільства, держави й особи» [21, 25].

Т. Хабрієва (як і С. Алексєєв, В. Лучін, Б. Спасов) у своїх працях дотримується, на нашу думку, найбільш правильної позиції щодо визначення сутності тлумачення, включаючи у його структуру з'ясування (розкриття змісту правових норм) і роз'яснення їх сенсу, тобто пояснення вираженої в нормах права волі суб'єктів правотворчості [22; 23; 24, 533–534; 25].

Проте навряд чи можна погодитися з ідеєю Б. Спасова про те, що під тлумаченням закону слід розуміти виключно загальнообов'язкове роз'яснення сенсу правової норми [25, 143]. Цілком зрозуміло, що тлумачення — більше і багатоаспектне явище юридичної практики.

Отже, накопичений значний теоретичний доробок у питаннях тлумачення значною мірою впливає на формування державою Україна механізмів та підходів до тлумачення норм права — через створення спеціальних правотлумачних органів, наділення правом видавати акти роз'яснення окремим державним органам щодо сфер, які входять до їх компетенції, включення поодиноких нормативних приписів у законодавчі акти, щодо підходів до тлумачення норм тієї чи іншої

галузі права. Але цей процес має не системний характер, тому одним із вирішень вказаної проблеми могло би бути, як слушно зауважує Ю. Власов, прийняття за прикладом багатьох країн окремого «Закону про тлумачення» [26, 132–133], який містив би основоположні єдині підходи до процесу тлумачення.

Можемо зробити висновки, що питання тлумачення права було актуальним із часів появи самого права. Підходи до визначення можливостей і цілей здійснення інтерпретаційної діяльності безпосередньо залежать від системи організації та здійснення політичної влади. Від повного заперечення при авторитарних режимах і можливості тлумачення згідно з основними принципами і духом права в більш ліберальних.

Як показує дослідження, римські юристи завдяки своєму дуже високому становищу в суспільстві і високій якості своїх правових тлумачень і консультацій мали величезний авторитет і вплив на розвиток законодавства своєї країни. У Стародавньому Римі було закладено початок формування багатьох інститутів і положень цивільного права, у тому числі тлумачення права. У цілому сучасний вітчизняний інститут тлумачення багато елементів почерпнув ще з часів римського права, які були в подальшому розвинуті в наступних правових системах та, маючи певні трансформаційні риси, залишаються дієвими на сучасному етапі.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць у галузі тлумачення правових норм, варто зазначити про те, що недостатньо дослідженим є питання особливостей здійснення інтерпретаційної діяльності у приватному праві, що є напрямом подальшого наукового пошуку.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Зверев С. О.* Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2015. — 226 с.
2. *Новицкий И. Б.* Римское право. — М., 1993. — 310 с.
3. *Гайдюлін О. О.* Загальні засади тлумачення контрактів: теоретико-історичні аспекти // Часопис Академії Адвокатури України — 2012. — № 2 (15). — С. 1–5.
4. *Шимон С. І.* Цивільне та торгове право зарубіжних країн. — К., 2004. — 220 с.
5. *Рогов В. А., Рогов В. В.* Древнерусская правовая терминология в отношении к теории права. (Очерки IX — середины XVII вв.). — М., 2006. — 269 с.
6. *Давид Р.* Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. — М., 1988. — 279 с.
7. *Малента В.* Історичні аспекти становлення тлумачення норм права // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — Число 1 (17). — С. 18–21.
8. *Лысков Д.* Сумерки Российской империи (в рукописи: Краткий курс истории русской революции) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1012413>.
9. *Зотов В. Д.* Императрица Екатерина II и ее «Наказ» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ekaterina2.com/entry/nakaz/nakaz>.
10. *Свод законов Российской империи.* — СПб., 1906. — Т. 1. — Ч. 2.
11. *Мейендорф Л. Ф.* Вопрос о толковании закона и компетенция департаментов Правительствующего Сената прежнего устройства // Право. — СПб., 1914. — № 12. — Стб. 962–973.
12. *Недбайло П. Е.* Применение советских правовых норм. — М., 1960. — 511 с.
13. *Вопленко Н. Н.* Официальное толкование норм права. — М., 1976. — 119 с.
14. *Черданцев А. Ф.* Толкование советского права. — М., 1979. — 168 с.
15. *Пиголкин А. С.* Толкование нормативных актов в СССР. — М., 1962. — 166 с.
16. *Васковский Е. В.* Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов. — М., 1997. — 128 с.
17. *Бочаров Д.* Проблема тлумачення юридичних текстів у контексті концепту «смерті Автора» // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан проблеми, перспективи) : матер. Міжнар. «круглого столу» (м. Львів, 4–5 грудня 2009 р.). — Л., 2009. — С. 56–65.
18. *Поляков А. В.* Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. — СПб., 2004. — 864 с.
19. *Гончаров В. В.* Динамічне тлумачення юридичних норм // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. — Серія І. Дослідження та реферати. — Л., 2013. — Вип. 27. — 252 с.
20. *Сліденко І. Д.* Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду. — О., 2003. — 234 с.
21. *Хабидуліна Н. И.* Толкование права: новые подходы к методологии исследования. — СПб., 2001. — 92 с.
22. *Хабриева Т. Я.* Толкование Конституции Российской Федерации: теория и практика. — М., 1998. — 244 с.
23. *Алексеев С. С.* Теория права. — М., 1995. — 320 с.
24. *Лучин В. О.* Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. — М., 2002.
25. *Спасов Б. П.* Закон и его толкование. — М., 1986. — 247 с.
26. *Власов Ю. Л.* Проблемы тлумачення норм права : моногр. — К., 2001. — 180 с.

REFERENCES

1. *Zvieriev Ie. O.* Tlumachennia mizhnarodnykh dohovoriv natsionalnymi sudamy: ievropeyskyi dosvid ta ukrainska praktyka [Interpretation of international treaties by national courts: European experience and Ukrainian practice], Kyiv, 2015, 226 p.
2. *Novitskiy I. B.* Rimskoe pravo [Rome law], Moscow, 1993, 310 p.
3. *Haidulin O. O.* Zahalni zasady tлумachennia kontraktiv: teoretyko-istorychni aspekty [General provisions of interpretation of contracts: theoretical and historical aspects], *Chasopys Akademii Advokatury Ukrainy*, 2012, no. 2 (15), pp. 1–5.
4. *Shymon S. I.* Tsyvilne ta torhove pravo zarubizhnykh krain [Civil and commercial law of foreign countries], Kyiv, 2004, 220 p.
5. *Rogov V. A., Rogov V. V.* Drevnerusskaya pravovaya terminologiya v otnoshenii k teorii prava. (Ocherki IX — serediny XVII vv.) [Old Russian legal terminology in the relation to the theory of the right. (Sketches of IX — the middle of the 17th centuries)], Moscow, 2006, 269 p.
6. *David R.* Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti [Main legal systems of the present], Moscow, 1988, 279 p.
7. *Malenta V.* Istorychni aspekty stanovlennia tлумachennia norm prava [Historical aspects of formation of interpretation of rules of law], *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, 2010, no. 1 (17), pp. 18–21.

8. Lyskov D. Sumerki Rossiyskoy imperii (v rukopisi: Kratkiy kurs istorii russkoy revolyutsii) [Twilight of the Russian Empire (in the manuscript: Short course of history of the Russian revolution)]. Available at: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1012413>.
9. Zotov V. D. Imperatritsa Ekaterina II i ee «Nakaz» [Empress Catherine II and her «Order»]. Available at: <http://www.ekaterina2.com/entry/nakaz/nakaz>.
10. Svod zakonov Rossiyskoy imperii [Compiled laws of the Russian Empire], Saint Petersburg, 1906, vol. 1, Part 2.
11. Meyendorf L. F. Vopros o tolkovanii zakona i kompetentsiya departamentov Pravitelstvuyushchego Senata prezhnego ustroystva [Question of interpretation of the law and competence of departments of the Ruling Senate of the former device], *Pravo*, Saint Petersburg, 1914, no. 12, Stb. 962–973.
12. Nedbaylo P. E. Primenenie sovetskikh pravovykh norm [Application of the Soviet precepts of law], Moscow, 1960, 511 p.
13. Voplenko N. N. Ofitsialnoe tolkovanie norm prava [Official interpretation of rules of law], Moscow, 1976, 119 p.
14. Cherdantsev A. F. Tolkovanie sovetskogo prava [Interpretation of the Soviet law], Moscow, 1979, 168 p.
15. Pigolkin A. S. Tolkovanie normativnykh aktov v SSSR [Interpretation of regulations in the USSR], Moscow, 1962, 166 p.
16. Vaskovskiy E. V. Rukovodstvo k tolkovaniyu i primeneniyu zakonov. Dlya nachinayushchikh yuristov [The management to interpretation and application of laws. For the beginning lawyers], Moscow, 1997, 128 p.
17. Bocharov D. Problema tлумachennia iurydychnykh tekstiv u konteksti kontseptu «smerti Avtora» [Problem of interpretation of legal texts in the context of a concept of «the death of the Author»], *Antropologhiia prava: filosofskiy ta iurydychniy vymiry (stan problemy, perspektyvy)*, Lviv, 2009, pp. 56–65.
18. Polyakov A. V. Obshchaya teoriya prava: Problemy interpretatsii v kontekste kommunikativnogo podkhoda [The general theory of law: Interpretation problems in the context of communicative approach], Saint Petersburg, 2004, 864 p.
19. Honcharov V. V. Dynamichne tлумachennia iurydychnykh norm [Dynamic interpretation of legal norms], *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, Lviv, 2013, Issue 27, 252 p.
20. Slidenko I. D. Tлумachennia konstytutsii: pytannia teorii i praktyky v konteksti svitovoho dosvidu [Interpretation of the constitution: questions of the theory and practice in the context of international experience], Odesa, 2003, 234 p.
21. Khabibullina N. I. Tolkovanie prava: novye podkhody k metodologii issledovaniya. [Interpretation of the constitution: questions of the theory and practice in the context of international experience], Saint Petersburg, 2001, 92 p.
22. Khabrieva T. Ya. Tolkovanie Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii: teoriya i praktika [Interpretation of the Constitution of the Russian Federation: theory and practice], Moscow, 1998, 244 p.
23. Alekseev S. S. Teoriya prava [Legal theory], Moscow, 1995, 320 p.
24. Luchin V. O. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. Problemy realizatsii [Constitution of the Russian Federation. Realization problems], Moscow, 2002.
25. Spasov B. P. Zakon i ego tolkovanie [Law and its interpretation], Moscow, 1986, 247 p.
26. Vlasov Iu. L. Problemy tлумachennia norm prava [Problems of interpretation of rules of law], Kyiv, 2001, 180 p.

Антошкіна В. К. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох

Анотація. Проведено ретроспективний аналіз становлення інституту тлумачення з часів появи права і держави до створення сучасної системи права. Виявлено, які витoki лежать в основі тлумачення сьогодні, які положення запозичені з давніх часів, які види тлумачення зникли з часом, а які існують і сьогодні. Доведено, що римські юристи мали великий вплив на розвиток законодавства, а їх юридичне тлумачення було досить високої якості. На основі їх напрацювань протягом наступних століть учені-правознавці та практики намагалися виробити такі прийоми та правила тлумачення, які б відповідали тогочасному стану розвитку суспільства та уявленню про роль права в ньому. Визначено, що сучасний інститут тлумачення став результатом переосмислення історичної спадщини та практичних напрацювань, увібрав у себе перевірені часом механізми і прийоми з урахуванням вимог і завдань сучасної правової науки.

Ключові слова: тлумачення, становлення, розвиток, ретроспективний аналіз, римське право, інтерпретаційна діяльність.

Антошкіна В. К. Ретроспективний аналіз становлення і розвитку тлумачення правових норм через призму епох

Анотація. Проведен ретроспективний аналіз становлення інститута тлумачення со времен появи права і держави до створення сучасної системи права. Виявлено, які істини лежать в основі тлумачення сьогодні, які положення заимствованы з древних времен, які види тлумачення зникли з часом, а які існують і сьогодні. Доведено, що римські юристи мали велике вплив на розвиток законодавства, а їх юридичне тлумачення було достатньо високої якості. На основі їх наробок в теченні наступних століть учені-правознавці і практики намагалися розробити такі прийоми і правила тлумачення, які б відповідали тогочасному стану розвитку суспільства і уявленню про ролі права в ньому. Визначено, що сучасний інститут тлумачення став результатом переосмислення історичної спадщини і практичних наробок, взяв в себе перевірені часом механізми і прийоми з урахуванням вимог і завдань сучасної правової науки.

Ключові слова: тлумачення, становлення, розвиток, ретроспективний аналіз, римське право, інтерпретаційна діяльність.

Antoshkina V. A Retrospective Analysis of the Formation and Development of Interpretation of Legal Norms through the Prism of the Ages

Annotation. A retrospective analysis of the formation of the Institute of interpretation since the emergence of the law and the state to create a modern system of law. Revealed, the origins of which lie in the basis of the interpretation today which provisions are borrowed from ancient times, what kinds of interpretation disappeared with time, and which still exist today. It is proved that Roman jurists had a great influence on the development of legislation, and their legal interpretation was of high enough quality. On the basis of developments over the next centuries, scientists lawyers and practice trying to make such methods and rules of interpretation that would meet the then state of development of the society and view about the role of law in it. Definitely, what a modern institution of interpretation was the result of a rethinking of historical heritage and practical experience, has absorbed in itself sometimes proven tools and techniques with the requirements and tasks of modern legal science.

Key words: the interpretation, formation, development, retrospective analysis, Roman law, interpretation activities.